od jezikoslovne normativnosti ka normi

vera vasić (novi sad)

Problem norme — *norme kôda, norme obeležja* i *norme ponašanja* (up. A. Bamgboze), odnosno standardnojezičke, strukturne i *upotrebne,* bio je, i još vek jeste, jedan od glavnih lingvističih problema, s tim što su *Norma kôda* i *norma ponašanja* su izučavane u domenu sociolingvistike a *norma obeležja* u domenu lingvistike u užem smislu. Sve do druge polovine dvadesetog veka, odnosno do formulisanja sociolongvistike kao samostalne naučne discipline i određivanja njenih predmeta, lingvinistika se pretežno bavila *strukturnom normom,* uz više ili manje vođenje računa o *upotrebnoj normi* (a preko ove i o standardnojezičkoj normi). Polazilo se po pravilu od *upotrebne norme,* koja je zatim objašnjavana u okviru strukturne, te na osnovu ove ocenjivana i više ili manje korigovana. Na kraju bi se kao norma pojedinog obeležja i kodifikovala, nakon čega je sledila preskripcija.

U mnogim sredinama, u koje se ubraja i srpskohrvatsko govorno područje, u jednoj fazi, nakon izrade, prvih deskriptivnih (ili i normativnih) gramatika, predmet lingvinističke analize postala je samo *norma obeležja,* IZDVOJENA od norme upotrebe, što je i dovelo do toga da se i standardnojezička norma počne izjednačavati sa njom, to je onemogućilo razrađivanje funkcionalnostilskih normi i stvaranje odgovarajućih registra. Rasprave koje su se pre dve-tri godine vodile povodom upotrebe reči *sat* i *čas* u programu Radio-Beograda nastale su zbog nerazlikovanja *upotrebne norme* savremene govorne zajednice od norme kôda koja je ustanovljena na osnovu ranije upotrebne norme koda koja je ustanvoljena na osnovu ranije upotrebne norme ili možda čak individualne norme ili zahteva. Nerazlikovanje *standardno-jezičke* od *strukturne norme* prouzrokuje vrlo često netolerantan odnos prema »nepravilnoj«, dijalekatskoj, normi, uz istovremeno prihvatanje funkcionalnostilskih, žanrovskih nepravilnosti i neprihvatnjivosti u tekstovima koji su sa stanovišta *strukturne* (fonološke, morfološke i sintaksičke) *norme* pravilni.

U susretu sa novijim lingvinističkim temama i metodama u tim sredinama, dakle i u našoj, počeo se javljati otpor prema normi bez ikakvih, inače tako nužnih, određivanja, te se i nadalje nisu obavljali oni poslovi koji su u ranijoj fazi ostajali van domena interesovanja, a koji su se širenjem komunikacijskih potreba i načina njihovog izražavanja svakim danom uvećavali. Jedan od zadataka serbokroatistike bio bi stoga teorijsko određivanje problema norme u skladu sa savremenom lingvističkom, teorijom, što će omogućiti i određivanje korpusa odnosno domena pojedinih normi i uspostavljanje kriterija za deskripciju, selekciju i, naročito, za preskripciju. Formulisanje problema norme, te obavljanje čitavog niza normativističih zadataka u uskoj je vezi i sa jezičkom politikom i planiranjem jezika, te se kao i jezička politika i planiranje jezika mogu rešavati samo u okviru kulturne politike i politike u užem smislu.

Tekstovi koje objavljujemo pod zajedničkim nazivom »jezička norma« promatraju kategoriju norme u jeziku na način koji bi mogao u našoj današnjoj jezičkoj situaciji poslužiti kao dobar model za razmišljanje ili razgovor o pitanjima norme u našoj jezičkoj sredini. Tri prevedena rada (Švejcer, Bamgboze i Schlieben) su plenarna izlaganja sa XIV internacionalnog kongresa lingvista (Berlin, 1987). Uz prevode izostaju veoma opštirne bibliografije zbog ograničenih prostora. Zainteresovane čitaoce upućujemo na izvorne tekstove objavljene u posebnoj publikaciji svih plenarnih predavanja sa pomenutog kongresa. Temu zaokružuje rad socolingviste prof. dr Damira Kalogjere sa istom temom: norma i preskriptivizam u našoj jezičkoj sredini.

norma: nastavak i razvoj

a. d. švejcer (lenjingrad, sssr)

Problem norme je centralni problem sociolingvistike, pogotovo za oblast nacionalnih standarnih jezika i njihovog funkcionalnog razgraničavanja (vidi studije sovjetskih i čehoslovačkih lingvista). I pored toga u literaturi se javljaju značajne razlike u tumačenju ove važne jezičke kategorije. Tako, na primer, po E. Koseriu norma je univerzalno prihvaćena tradicionalna realizacija funkcije jezika, a suprostavljena je sistemu, totalitetu funkcionalnih opozicija i njihovih paradigmatskih nizova (na primer, leksičke i gramatičke oblasti) (Coseriu 1981, 189). U sovjetskoj lingvističkoj tradiciji problem norme se sagledava u društvenom kontekstu. Otuda N. N. Semenjuk definiše normu kao najstabilniju realizaciju jezičkog sistema neke zajednice (Semenjuk, 1973. 42).

Jedna od najznačajnijih oblika ovakve definicije je da se norma posmatra kao deo dijade *sistem — norma.* Precizniji bi pristup, verovatno, zahtevao da se ovoj definiciji doda još jedna dimenzija: *upotreba.* U trijadi *sistem — norma — upotreba* norma bi bila ono što vrši ulogu selektora jezičkih izvora zajednice ili, još preciznije, onaj skup pravila izbora neke zajednice na kojima se temelje verbalne realizacije jezičkog sistema (Švejcer 1976, 101), dok bi kolektivna relaizacija sistema ili, drugim rečima, kolektivna upotreba jezika činila domen *upotrebe.*

Tako norma posreduje između jezičkog sistema i upotrebe. Pojam norme je u bliskoj vezi sa pojmom varijacije, bitnom odlikom sistema. Kao selektor između suprostavljenih jezičkih varijanti norma ograničava obim varijacija sistema i reguliše njegovo funkcionisanje.

Pojam monolitne ili homogene norme koji je još uvek prisutan zahteva da bude radikalno preispitan. Prema tom shvatanju norma se smatra specifičnom za standarni jezik, dok se varijacije koje ne obuhvata standarni jezik obeležavaju kao izvan norme. Ovo je, izgleda, preterano uprošćavanje jer ono što je izvan norme, sa tačke gledišta standarne jezičke norme, može zapravo predstavljati normu sa tačke gledišta neke druge norme, inherentne nekoj drugoj varijanti. Uzrok ovom pogrešnom shvatanju nalazi se u tome da se u mnogim slučajevima proučavanja jezika zamenjuje sa proučavanjem standarnog jezika, što dovodi do brkanja jezičke norme sa standardnom jezičkom normom, s jedne strane, i norme sa kodifikovanom normom, s druge strane.

Potrebu da se ovi pojmovi razluče jasno je još 30-tih godina pokazao B. Havranek koji je sasvim pravilno istakao da narodni govor (tj. dijalekat) poseduje sopstvenu normu, premda to nije kodifikovana norma. Ovakvo je stanovište sasvim prirodno za pripadnika Praške škole jer je za tu školu priznavanje varijacije jezičke norme, uključujući i standarne norme, sastavi deo pogleda na jezik kao sistem sistema.

Značajan dorpinos proučavanju jezičke norme dali su sovjetski naučnici koji su, u analiziranju govornog ruskog jezika, napravili razliku između dva jezička entiteta: kodifikovani standardni jezik (KSJ) i razgovorni jezik (RJ) koji su veoma bliski u nekim aspektima jezičkog sistema, a veoma udaljeni u nekim drugim aspektima. Prihvatanje postojanja posebnog sistema RJ dovodi do zaključka da ovaj jezik poseduje sopstvene norme koje karakteriše, kao prvo, odsustvo kodifikacije, a kao drugo, veći raspon varijacija nego što je to kod normi KSJ. Šta više, norme KSJ i RJ razlikuju se i po samom tipu svoje varijabilnosti: ove prve karakterišu varijabilni nizovi sa određenim funkcionalnim granicama između njihovih elemenata, a ove druge odsustvo precizne funkcionalne diferencijacije između njihovih elemenata (Russkaja razgovoranaja reč 1973, 17-30). Slične razlike uspostavlja M. V. Panov između normi standardnog jezika i dijalekta: »I u dijalektima postoje, naravno, granice između onoga što je u govoru dobro i zajedničko i onoga što je smešno i neprihvatljivo. Ipak, raspon dozvoljenih varijacija je veoma širok. Sinonimija jedinica i obrazaca je izuzetno velika« (Panov 1962, 4).

Drugim rečima, razlike između KSJ, s jedne strane, i drugih jezičkih sistema, s druge strane, odnose se samo na tipove njihovih normi (kodifikacija, raspon varijacija, funkcionalna diferencija). Ove razlike, međutim, ne dovode u pitanje postojanja normi u supstandardnim varijantama jer ni jedan jezički sistem ne može postojati bez svojih normi. Postojanje norme je *conditio sine qua non* za funkcionisanje jezika i njegovu realizaciju kroz upotrebu.

Pojam jezičke norme poseduje objektivne i subjektivne aspekte. Objektivni se aspekt nalazi u opažljivoj, stvarnoj upotrebi, dok subjektivni aspekt uključuje društveno vrednovanje ili vrednosne sudove na kojima se temelje shvatanja o »pravilnosti« ili »prihvatljivosti« neke jezičke varijante. Ova vrednovanja izviru iz vrednosnih sudova i orijentacija zajednice na kojima se jezičke norme zasnivaju u krajnjem slučaju.

U opisu društvenog vrednovanja koje leži u osnovi diferenciranja normi standardnog jezika u ranoj fazi njihovog stvaranja, V. N. Jarceva ističe: »Ono što se pokazuje najpre je neka vrsta odbacivanja ostalih dijalekata i negativnog stava prema svemu što je genetski povezano sa teritorijalnim dijalektima osim onoga na kome se temelji standardni jezik. Sudeći po različitim autorima, dijalekatske odlike kao i sve što se nalazi izvan standardnog jezika počinje da privlači pažnju u ranoj fazi. Ovo skoro uvek sadrži i sud o društvenoj vrednosti« (Jarceva 1969, 158).

Razlike u društvenom vrednovanju, koje se ispoljavaju u varijacijama jezičke norme, otkrivaju se ne samo kada se standardni jezik poredi sa teritorijalnim dijalektima, već i kada se porede različite varijante istog standardnog jezika. Na primer, u SAD se *ate,* prošlo vreme glagola *eat,* izgovara kao /eit/, dok se standardni britanski izgovor /et/ smatra starinskim, a u Britaniji se /eit/ smatra substandardnim i previše pravilnim izgovorom »onako kako se piše« (Markwardt, Quirk 1964,